

Privatna zaštita životne sredine

DANILO S. FURUNDŽIĆ

Stručni rad
UDC:504.75.03=861

UVOD

U Srbiji urbanistički planovi daju pravila uređenja i građenja, kojima se utvrđuju opšti i posebni uslovi za zaštitu životne sredine [1]. Pri tome, sistem zaštite životne sredine i subjekti tog sistema su utvrđeni [2]. Ako investicioni poduhvat ugrožava okruženje, ekološka studija je deo projektne dokumentacije.

Savremeno uređenje prostora, koje se vrši kroz prostorne i urbanističke planove, mora obezbediti zaštitu životne sredine. Zaštita okruženja finansira se javnim i privatnim sredstvima.

Šta je efikasnije, javna ili privatna zaštita životne sredine? Po tom otvorenom pitanju mišljenja arhitekata i ekonomista su podeljena, a nekad i suprotstavljena.

U ovom radu, posle osvrta na javni sistem zaštite, razmotrene su neke prednosti privatne zaštite životne sredine.

ZAŠTITA ŽIVOTNE SREDINE

U prošlosti se uglavnom nije vodilo računa o zaštiti prirode. Sa razvojem tehnologije i porastom nacionalnog dohotka, otpočinje briga o životnom okruženju. Visoko razvijene i bogate zemlje danas prednjače u ispunjavanju savremenih ekoloških zahteva.

Životna sredina može se posmatrati kao skup sledeća dva podskupa: prirodna bogatstva (vazduh, vode, zemljišta i dr.) i stvorena dobra (gradovi, naselja, građevine i dr.). Svi elementi životne sredine, koji su međusobno povezani složenim odnosima, predstavljaju životno okruženje, odnosno čine prostor sa uslovima za život.

Kvalitet životne sredine, koji se kvantifikuje pokazateljima (fizičkim, hemijskim, biološkim, estetskim i drugim), menjaju razni ljudski podu

Adresa autora: Arhitektonski fakultet, Beograd, Bulevar Kralja Aleksandra 73

Hvati (na primer: eksploatacija prirodnih dobara, industrijska proizvodnja, transport proizvoda, odlaganje otpada, kao i slično).

Ako se opasne materije ili energija unose u životnu sredinu, usled ljudske delatnosti ili prirodnih procesa, nastaje zagađivanje životne sredine koje može štetno delovati na kvalitet okruženja i zdravlje ljudi.

Da bi se sprečilo zagađivanje okruženja i očuvao njegov kvalitet, vrši se zaštita životne sredine.

Sistem zaštite životne sredine je, naročito u razvijenim zemljama, utvrđen nacionalnim zakonima i usklađen sa međunarodnim propisima i standardima.

JAVNA ZAŠTITA

Tradicionalno gledište planera, urbanista i ekonomista jeste da javni sistem regulisanja i kontrole daje najbolju zaštitu životne sredine. U tom sistemu, država reguliše zaštitu donošenjem zakona i podzakonskih akata (propisa, pravilnika, standarda, itd.), a javne institucije, finansirane iz budžeta, sprovode kontrolu primene zakonske regulative.

Javni sistem zaštite životne sredine je danas prihvaćen u svim zemljama sveta, kako u kapitalističkim, tako i u zemljama u tranziciji.

Istaknuti britanski arhitekta Ričard Rodžers (Richard Rogers), razmatrajući budućnost gradova [3], ističe da društvo mora zahtevati kvalitetnu okolinu. Ako se smanji uticaj tržišta, razvoj gradova može se promeniti. U gradovima su obavezni ne samo infrastruktura, već i trgovi, šetališta i parkovi. Kako drvo ne povećava rentu, nijedan investitor neće čekati da drvo izraste. Samo društvena intervencija, tvrdi Rodžers, omogućava humanije okruženje.

Ekonomisti privrženi klasičnim ubeđenjima smatraju, slično arhitekti Rodžersu, da jedino državni aparat može, snagom prinude, obezbediti kvalitetnu zaštitu životne sredine.

Nezagađeni vazduh, voda i zemlja su javna dobra. Vrednost ovih dobara, mišljenje je ekonomista klasičnog opredeljenja, tržište ne prepoznaje. A bez ponude i potražnje, tržišni zakoni ne osiguravaju zaštitu okruženja.

Društvo, s jedne strane, plaća visoku cenu da očuva zdravu životnu sredinu i u takvom okruženju omogući privredne delatnosti.

Preduzetnik, s druge strane, zaboravlja društvena ulaganja koja su mu omogućila delatnost, rukovodi se isključivo sopstvenim profitom, ne vodi računa o društvenoj zajednici i izbegava učešće u troškovima zaštite okruženja.

Od zaštite životne sredine svi članovi društva imaju korist, pa i preduzetnici koji nisu finansirali zaštitu. Neki preduzetnici često su pred iskušenjem da se svojevolejno ponašaju prema okruženju. A bezobzirno ponašanje, motivisano jedino profitom, preči da uništi čovekovu sredinu.

Mnogi urbanisti zato smatraju da državni sistem regulisanja i kontrole, razvijen tokom poslednjih decenija, najbolje štiti životnu sredinu.

NEDOSTACI JAVNE ZAŠTITE

Javni sistem zaštite životne sredine, međutim, ima neke nedostatke.

Javne institucije troše budžetska, a ne sopstvena sredstva. U takvim institucijama odgovornost je više kolektivna i moralna, nego lična i finansijska.

Državni službenik nije ekonomski stimulisan da efikasno radi, jer niti dobija bonus za postignut rezultat, niti mu se plata umanjuje zbog poslovnog neuspeha.

Javne institucije, finansirane iz budžeta, istovremeno utvrđuju i način korišćenja i stepen zaštite životne sredine. U slučajevima ekološke štete, iste institucije i valorizuju stepen zagađenja i nadziru sanaciju.

Javne institucije ne poseduju aparat za direktnu naplatu štete. Kazne naplaćene zagađivaču slivaju se u budžet, koji se koristi za sve društvene potrebe.

Funkcionisanje državnog aparata uvek je izloženo uticaju političara. Nekad se, zbog posebnih političkih interesa, manipuliše sa ekološkim ciljevima i kontrolom i budžetska sredstva koriste se za finansiranje projekata popularnih u javnosti, a odlaže se rešavanje stvarno opasnih zagađenja.

Javni sistem očuvanja životne sredine ima višestruke profesionalne zadatke, što ograničava

polje njegovog delovanja. Dajući prioritet javnom interesu, država nekad zanemaruje hitne zahteve velikih privatnih preduzetnika.

Državne institucije obavezne su da javnost stalno izveštavaju o svojim odlukama i načinu trošenju budžeta, te otežano i sporo prate dinamične promene u privredi.

PRIVATNA ZAŠTITA

Arhitekta Mekdonau (McDonough) i hemičar Braungart (Braungart), pobornici održivog razvoja „od kolenke do kolenke“ (cradle to cradle) [4], tvrde da zaštita okruženja ima tržišnu vrednost, jer zahteva finansiranje.

Liberalni ekonomisti smatraju, slično Mekdonau i Braungart, da zaštita životne sredine predstavlja vredan tržišni artikal, kojim privatnik gazduje bolje nego država.

Delotvorna zaštita vazduha, vode i zemlje može se, na duži rok, ostvariti isključivo na slobodnom tržištu, uvođenjem sistema privatnog vlasništva [5]. Pri tome, vlasništvo mora biti prenosivo, da bi imalo tržišnu vrednost.

Privatno vlasništvo podstiče domaćinsko ponašanje, jer na slobodnom tržištu svako pažljivo štiti sopstvenu imovinu. Vlasnik čuva okruženje, isto kao što čuva svoju drugu imovinu.

Ako zagađenje nastalo na privatnoj imovini ugrožava tuđe okruženje ili život, protiv privatnog vlasnika lako se pokreće sudski postupak.

Privatna imanja redovno imaju veću vrednost od društvenih, jer se bolje održavaju. Vlasnici brižno vode računa da ne unište sopstveni posed. Kada se loše gazduje, vrednost zemljišta opada, susedi postaju ugroženi, potencijalni kupci odustaju.

Deoničarsko društvo, u kome je imovina udružena, takođe štiti svoje vlasništvo. Direktor društva, pored kratkoročnih poslova za koje je lično odgovoran, vodi računa o mogućem zagađenju okruženja u budućnosti, iako tada možda neće više biti zaposlen. Jer ako se pojave glasine da tekuće poslovanje može biti uzrok budućeg zagađenja, vrednost deonica opada i direktor lično odgovara zbog poslovnog neuspeha.

Svako privatno preduzeće, učestvujući na slobodnom tržištu, pažljivo donosi investicione odluke i odustaje od delatnosti koja može ugroziti životnu sredinu. Dok vodi računa o svojoj imovini, privatnik istovremeno brine o očuvanju okruženja.

Privatnik troši sopstvena sredstva, koja su van nadzora javnosti, pa može brzo delovati. Zato je privatna zaštita okruženja često efikasnija nego javni sistem zaštite.

Privatno vlasništvo zahteva jasne zakone, koji tačno određuju prava i obaveze vlasnika, obezbeđuju neprikosnovenost ugovora i utvrđuju ličnu odgovornost [5].

Zakonska regulativa primorava privatnika da čuva okruženje i izbegava svaku opasnu delatnost, jer zagađivanjem životne sredine može naneti štetu tuđoj imovini.

U slučaju zagađivanja nadoknada štete je obaveza koja se, u razvijenim i pravno uređenim zemljama, ne može izbeći. Ako je imovina osigurana, nadoknada štete rešava se brzo i rutinski, slično kao nadoknada štete za osigurano motorno vozilo.

Razne privatne ekološke organizacije, udruženja i grupe, koje se bore za očuvanje prirodnih lepota, štite životnu sredinu uspešnije od države [5]. Ove neprofitne organizacije oslobođene su svakog političkog uticaja, nisu na teretu budžeta, imaju veliku podršku javnosti, deluju samostalno na tržištu i uspevaju da nađu ekonomična i trajna rešenja za zaštitu okruženja.

SLUČAJ KANALA LAV

Zagađenja okoline usled izlivanja toksičnog hemijskog otpada iz deponije u kanal Lav (Love), u državi Njujork u SAD, nastalo je posle eksproprijacije privatnog vlasništva [6].

Hemijska korporacija „Huker“ (Hooker), polovinom prošlog veka, kupila je napušteni kanal Lav za deponiju. Posle oblaganja kanala nepropusnom ilovačom, u kanal je odlagan otpad. Kada je kanal napunjen otpadom, prekriven je slojem ilovače i tako zaštićen od ispiranja usled atmosferskih padavina.

Napuštena deponija ostala je u tlu kao svojevrsna „hemijska bomba“, koju oklop od ilovače štiti od uticaja površinskih i podzemnih voda.

Posle nekog vremena, zatrpani kanal Lav i okolno zemljište lokalna vlast je praktično eksproprijala i dodelila za izgradnju škole.

Kroz ugovor o prenosu vlasništva, korporacija „Huker“ ne samo što je pravnog sledbenika upozorila na postojanje opasne deponije hemijskog otpada, već je i sebe izuzela od dalje odgovornosti po bilo kom osnovu. Sa gubitkom vlasništva prestale su sve obaveze korporacije „Huker“ [6].

Škola je sazidana pored kanala, ali zemljište preko kanala nije, uprkos primljenog upozorenja, korišćeno isključivo kao zeleni pojas.

Sloj ilovače preko kanala upotrebljen je za nasipanje lokacije. To je omogućilo da se padavine slivaju u deponiju.

Kanalizacione cevi, postavljene kasnije, mestimično su probile ilovaču zidova kanala. Kako su cevi zatrpane vodopropusnim šljunkom, omogućeno je strujanje podzemne vode pored cevi.

Putevi sagrađeni preko kanala dodatno su opteretili deponiju i stvorili pukotine na dnu kanala.

Na mestu kanala Lav, u novonastalim uslovima, površinska voda se slivala u deponiju i raznosila hemijski otpad, kako kroz zidove i dno kanala u podzemlje, tako i duž kanalizacionih cevi u okolno tlo.

Tokom narednih godina, lokalna vlast je prodavala parcele oko kanala Lav i stambene zgrade su građene i naseljavane. Istovremeno, hemijski otpad zagađivao je okolinu i trovao ljude.

Tragičan slučaj zagađenja okoline kanala Lav dospelo je na sud, koji je korporaciju „Huker“ oslobodio svake odgovornosti. Neuko poslovanje lokalne vlasti dovelo je do ekološke tragedije.

Slučaj kanala Lav uzburkao je javnost i država je intervenisala. Urađen je projekat čišćenja deponije, obezbeđena su velika finansijska sredstva i preduzete su mere sanacije.

Rezultati sanacije, međutim, bili su veoma skromni. Mnogo ljudi je neizlečivo obolelo, nastale su genetske mutacije koje su prenesene na decu, a zagađenje okruženja trajalo više hiljada godina.

Splet opisanih događaja u slučaju kanala Lav pokazuje, prvo, da je privatno vlasništvo uspešno štitalo okruženje i, drugo, da je kasnije javno vlasništvo omogućilo propuste koji su doveli do zagađenja.

S jedne strane, da je kanal Lav ostao u vlasništvu korporacije „Huker“, hemijski otpad verovatno se nikada ne bi razlio. Ako bi se pak nekad hemikalije razlile, brzo bi bile pokupljene. Jer korporacija „Huker“, kao vlasnik lokacije, zakonski je bila dužna da nadoknadi svaku štetu nastalu zagađivanjem, a direktor korporacije bio je lično i finansijski odgovoran [5].

S druge strane, kada je kasnije lokalna vlast dobila u posed kanal Lav, organi vlasti postali su kolektivno i moralno odgovorni. Međutim, niko

nije neposredno bio lično i finansijski odgovoran. Organi vlasti nisu adekvatno reagovali na učinjene propuste i, tokom vremena, okruženje je opasno zagađeno sa hemijskim otpadom [6].

PRIMERI PRIVATNE PREDUZIMLJIVOSTI

Ribolovci štite reke

U većini zemalja reke i ribe su javno dobro, koje država štiti od zagađivača. Država donosi stroge propise za kontrolu ispuštanja otpadnih materija u reke i nadzire ispitivanja kvaliteta rečne vode.

Primena propisa dosledna je u bogatim zemljama. U siromašnim zemljama, međutim, propisi se često ne primenjuju. Na primer, velika poljoprivredna dobra, koja đubrivom sa pesticidima zagađuju zemljišta i zatim reke, vlast često oslobađa svake odgovornosti, da se ne bi zamerila glasačima [7].

U Velikoj Britaniji reke su javno dobro, ali pravo na ribolov je privatizovano. Vlasnici tog prava, zbog sopstvenog interesa, kontrolišu i sprečavaju svako zagađivanje reka i tako javni budžet oslobađaju dela troškova.

Mala udruženja britanskih ribolovaca vodila su sporove uspešnije nego javne institucije i zaustavila su brojne zagađivače. Jer ova udruženja imuna su na sve političke uticaje, koji dolaze sa raznih strana, počev od multinacionalnih poljoprivrednih kompanija, pa sve do individualnih proizvođača.

Šume za lov i turizam

Javne šume, koje se nalaze u vlasništvu države, kontrolisano se seku i obnavljaju, ali se nedovoljno koriste za lov i turizam, pa se zato gube mogući prihodi [5].

Kada je cena drvne građe niska, namenska seča drveća u javnim šumama plaća se iz budžeta. Radnici drvne industrije protive se prenameni javnih šuma u prostore za turizam.

Velike privatne šume, međutim, eksploatišu se isključivo na tržišno isplativi način. Ako privatne šume imaju lovnu divljač i organizovanje lova predstavlja unosan posao, vlasnici šuma napuštaju preradu drveta i šume kultiviraju za potrebe lovne privrede.

Podstaknuti željom za većim profitom, vlasnici zapošljavaju ekološke i biologe, koji imaju zadatak da veštački stvore staništa za tražene vrste lovne divljači.

Sečenje i obnavljanje privatnih šuma uvek se prilagođava uslovima na tržištu. Na osnovu eko-

nomskih analiza, prednost se daje drvnoj industriji, ili pak lovu, rekreaciji i turizmu.

Privatnici koji štite životnu sredinu dobijaju snažnu podršku javnosti i stiču poslovni ugled na tržištu. Preduzeća za proizvodnju hartije, na primer, grade postrojenja za reciklažu papira, smanjuju potrošnju drveta i tako štite šumske fondove.

Ozelenjeni urbani prostori

Savremena naselja i gradovi, a posebno velike metropole, sve više zagađuju vazduh, vodu i zemljište. Razvijene i bogate zemlje ulažu velike napore da zaštite životnu sredinu u urbanim prostorima, ali rezultati su još uvek skromni.

Ozdravljenje zagađenih urbanih prostora zahteva ulaganje velikih novčanih sredstava. Potreban novac čak ni bogate zemlje ne mogu obezbediti iz javnog budžeta. Veće učešće privatnog sektora u zaštiti životne sredine očekuje se kao buduće rešenje problema zagađenosti okruženja.

Privatno vlasništvo ne može odjednom da reši sve ekološke probleme. Ali na slobodnom tržištu, gde je pravo svojine strogo utvrđeno, privatni vlasnici će, zbog sopstvenih interesa, štiti vazduh, vodu i zemljište od zagađenja [5].

Gradsko stanovništvo želi danas da živi u urbanom prostoru koji podseća na nenarušen ambijent prirode. Što više ljudi bude tražilo zdravo i lepo okruženje, zaštita okoline biće sve bolja investicija.

Preduzimači, koji se bave izgradnjom i prodajom nekretnina, prepoznali su isplativost takozvanih „zelenih“ poduhvata.

U jednom naselju u Montani, SAD, preduzimač je uvećao svoju zaradu upravo očuvanjem životne sredine [5]. Naime, taj preduzimač kupio je tri puta više zemlje nego što je potrebno za naselje i posle izgradnje uredio je okolne parkove i šumu. Prilikom prodaje naselja očuvanje životne sredine ugovoreno je kao obaveza kupaca, cena nekretnina zato je povećana i preduzimač je ostvario veliki profit.

STRATEGIJA EVROPSKE ZAJEDNICE

Veza čoveka i okruženja postaje ključno polazište u procesu prostornog uređenja naselja. Savremeni urbanisti uređuju naselja usklađujući različite društvene, ekonomske, tehnološke i ekološke zahteve.

Sistem vrednovanja prostornih relacija, zasnovan na kvalitetu, novcu (trošku) i vremenu

(rasporedu), danas brigu za zdravlje ljudi i životnu sredinu integriše kao novu sistemsku vrednost [8].

U Evropi glavni izvori zagađenja vazduha, vode i zemljišta su poljoprivreda, energetika, transport, industrija i domaćinstva.

Evropske zajednica - EZ (European Union - EU) prihvatila je zdravo okruženje kao osnovni preduslov života i društvenog napretka.

Zbog nastalih promena klime, biodiverziteta i prostora, koje ugrožavaju ljudsko zdravlje i kvalitet života, u Evropi se teži održivom korišćenju i upravljanju prirodnim resursima i otpadom. Blagovremena zaštita okruženja pokazala se kao jeftinija, nego naknadno čišćenje [9].

Tradicionalni državni sistem zaštite životne sredine počeo je da se menja u Evropskoj zajednici tokom poslednje dve decenije. Cilj promena je da se zaštita okruženja pridruži drugim privrednim aktivnostima.

Mere zaštite okruženja u Evropi se sve više finansiraju iz privatnih izvora, a manje iz državnog budžeta. Kontrola zagađenja se, kada okolnosti dozvoljavaju, prenosi na nivo lokalnih zajednica, a u nekim slučajevima i na privatni sektor [9].

Korisnicima životnog prostora zaštitu okruženja pruža sistem zasnovan na načelu: „korisnik plaća, zagađivač plaća, javnost kontroliše“.

U Evropskoj zajednici strategija zaštite životne sredine je dugoročna, suvisla i integralna ekološka politika, koja tržište usmerava na održivu proizvodnju i potrošnju.

Kao tržišni instrumenti, u svim sektorima privrede uvode se ekološke takse i državne subvencije. Podstiču se istraživanja i razvoj u oblasti ekologije i tako doprinosi konkurentnosti Evrope na svetskom tržištu.

EKOLOŠKE PRILIKE U SRBIJI

Republika Srbija, iako je još daleko od bogatstva i standarda razvijenih zemalja Evropske zajednice, posvećuje dužnu pažnju zaštiti životne sredine, što potvrđuju nedavno doneti novi ekološki zakoni [2, 10, 11, 12] i prateći podzakonski akti.

Za zakonom propisane arhitektonske i urbanističke projekte obavezna je izrada studije o proceni uticaja na životnu sredinu, kojom se analiziraju kvalitet, osetljivost i međuzavisnost činilaca okruženja i predviđaju mere za sprečavanje, smanjenje i otklanjanje štetnih uticaja [10].

Savremeni srpski Zakon o zaštiti životne sredine [2], međutim, teško se primenjuje u stvarnosti, jer finansijska sredstva nedostaju.

Nedostatak novca najveći je uzrok svih ekoloških (ne)prilika u današnjoj Srbiji.

Na primer, u Srbiji postoji više prijavljenih deponija, koje nemaju obradu otpada, te predstavljaju nadzirana smetlišta. Postoji i veoma mnogo tzv. „divljih“ deponija, koje nisu prijavljene i ne podležu nadzoru, a predstavljaju opasna smetlišta.

Efikasnu zaštitu životne sredine, što je preduslov za integraciju Republike Srbije u Evropsku zajednicu, privatni kapital u nas može, nalazeći sopstveni interes, da podstakne.

ZAKLJUČAK

U zapadnoj Evropi i ostalom razvijenom svestu može se uočiti kako javni sektor svoju ulogu u finansiranju i nadzoru zaštite životne sredine prenosi sve više na privatni sektor.

Prikazani primeri pokazuju efikasnost privatne zaštite okruženja.

Veći udeo privatnog vlasništva pomogao bi rešavanju ekoloških (ne)prilika u Srbiji.

Privatni čuvari okruženja, vredi na kraju istaći, pomažu državi.

LITERATURA

- [1] Zakon o planiranju i izgradnji, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 47/2003, br. 34/2006.
- [2] Zakon o zaštiti životne sredine, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 135/2004.
- [3] Rogers R., Architecture - A Modern View, Thames & Hudson, London, 1991.
- [4] McDonough W., Braungart M., Cradle to Cradle - Remaking the Way We Make Things, North Point Press, New York, 2002.
- [5] Stroup R.L., Shaw J.S., The Free Market and the Environment, The Public Interest, Vol. 97 (1989), pp. 30-43.
- [6] Lois R., Uncertain science pushes Love Canal solutions to political, legal arenas, Chemical & Engineering News, Vol. 58 (1980), pp. 22-29.
- [7] Lloyd D., Stroup R.: Bureaucracy vs. Environment: the environmental costs of bureaucratic governance, University of Michigan Press, Boston, 1981.

- [8] Titman S., Urban Land Prices Under Uncertainty, American Economic Review, Vol. 75 (1985), pp. 505-514.
- [9] EEA Strategy 2004-2007, European Environment Agency (EEA), Copenhagen, 2004.
- [10] Zakon o proceni uticaja na životnu sredinu, Službeni glasnik RS, broj 135/2004.
- [11] Zakon o strateškoj proceni uticaja na životnu sredinu, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 135/2004.
- [12] Zakon o integrisanom sprečavanju i kontroli zagađivanja životne sredine, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 135/2004.

IZVOD

PRIVATNA ZAŠTITA ŽIVOTNE SREDINE

Posle kratkog osvrta na nedostatke javne zaštite okruženja, razmotrene su neke prednosti privatne zaštite. Prikazani primeri pokazuju efikasnost privatne zaštite. Privatni čuvari prirode pomažu državi.

Ključne reči: urbanizam, životna sredina, zagađenje, privatna zaštita

ABSTRACT

ENVIRONMENT PRIVATE PROTECTION

Following a brief review of disadvantages of environment public protection, certain advantages of private protection are considered. The presented examples show private protection efficiency. Environment private protectors help the state.

Key words: urbanism, environment, pollution, private protection